UGC Approved
Jr.No.43053

आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका
प्रिंटिंग एरिया
Printing Area International Interdisciplinary Research
Journal in Marathi, Hindi & English Languages

Special Issue, March 2018

Social Reformer :
Dr. Babasaheb Ambedkar

Editor
Prof. Dinesh Jaronde

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Printing Area

Index

1) 1956 Dhammakranti& rural women empowerment – A Sociological Study
Dr.Padmanand Manohar Tayade, Washim Dis. Washim || 10

2) Human Rights and Dignity of Life: An Overview
Dr.Shubhangi Dongre, Gondia. || 13

3) Dr.Babasaheb Ambedkar & Annihilation of caste
Dr. Reena Talwar, Dinanagar || 16

4) BabasahebDr.Ambedkar as a Litterateur
Vijay S. Ganvir, Jawaharnagar, Bhandara. || 19

5) Educational Philosophy of Dr.B.R.Ambedkar
Dr. Prabhakar S. Mohe, Kumbhari,Akola. || 22

6) DR. BABASAHEB AMBEDKAR & EDUCATION
SANTOSH KUMAR CHATTARAJ || 26

7) Dr. B R AMBEDKAR'S APPROACH TOWOMEN EMPOWERMENT IN INDIA
SRINIDHI C || 29

8) Babasaheb Ambedkar and Administration
Dr. SnehLata Bhadwar, Punjab || 33

9) Dr. Babasaheb Ambedkar: His revolutionary thoughts on Agriculture
Roshni Dhawan, Dinanagar, Punjab || 36

10) Impact of Dr B. R. Ambedkar on Indian Economy
Asst. Prof.Sanjay Babanrao Choudhari, Washim || 39

11) DR. B.R. AMBEDKAR: AN ARCHITECT OF THE INDIAN CONSTITUTION
Dr. Sujata Shrivastava, Jabalpur. || 41

12) DR.AMBEDKAR'S THOUGHT AND VISION ON SOCIAL JUSTICE
Smt.Suman Shukla, Kannauj (U.P) || 45

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

main cause of our social degradation.

BabasahebDr.Ambedkar was not simply a writer, an author, but also a litterateur. Although a litterateur is regarded a person who writes fictions, i.e. poetry, novels, stories and dramas, yet his style of prose writing has been so enchanting and absorbing that after one has started reading his works, he would never stop from reading more and more. He first entered the world of journalism as a litterateur, then carrying out a literary exercise of quite a non-fiction nature, he made up a continuous story, a real story, about himself and the people around him, which portrayed the existential images of the oppressed people.The new awareness, through written words, among the depressed, weak and the backward people, was the central aim of Dr. Ambedkar's writings and speeches. So to read his books and ponder over the thoughts contained in them, step by step, would keep us growing and going ahead for mitigating the miseries of mankind. Though he never wrote any fiction but his writings were the product of deep study and contemplation. His literature is even more relevant today than it was when it was written. His literature is the subject matter of research not only in India but abroad also.

References :

1. Dr. JyothiDevindra S, Social Philosophy of Dr. B.R. Ambedkar, ABD Publishers, New Delhi, 2011.
2. Jatava, D. R., Dr. Ambedkar The Prime Mover, ABD Publishers, Jaipur, India,2004.
3. Ambedkar B. R., Writings and Speeches Vol-VI, Published by Education Department, Govt. of Maharashtra, 1990.
4. Ambedkar B. R., Writings and Speeches Vol-XVII ,Published by Education Department, Govt. of Maharashtra,2003.
5. www.forwardpress.in-A glance at Dr. Ambedkar's Writings.
6. www.velinda.com-The impact of life and mission of Dr. B.R.Ambedkar on literature. 2017/05/10.

05

Educational Philosophy of Dr.B.R.Ambedkar

Dr. Prabhakar S. Mohe,
Librarian,
Shri Gangesh Arts College,Kumbhari,Akola.

==============***********==============

Abstract:

Dr. B.R.Ambedkarwas one of the modern thinkers of India. He was more a social philosopher than an academician. Ambedkar strived for the upliftment of untouchables throughout his life. His philosophy of education was seen through his practice in his lifetime. His educational ideas or thoughts are reactions to the social structure of the time he live. Ambedkar was very keen to make the depressed classes to avail of the opportunities in the public services. In this paper it is an attempt to draw an outline of Dr. B.R.Ambedkar's philosophy of education and social change. This paper attempts to give a shape to his educational philosophy.

Key words: Education, Ambedkar's Philosophy, Indian Education system, Philosophy of Education, Social Problems.

Introduction:

Education is the most important component of any developed society. It is the most important element for the growth and prosperity of a nation. It enables us to understand the milestones of the modern society achieved and links common people with the scientific achievements and technological break-through made by our scientists. Present education system in India has different aims and objectives in regard to our needs and these are incompetent for individual and social growth .

Dr. Ambedkar had viewed education as the means to open the hidden eyes of human beings to acquire knowledge and to cultivate the mind. This means was closed for the greater sections of the country due to traditional Varanasharama of the caste system creating graded inequality due to the accident of birth, giving privileges to a small section of the society and depriving the major section of the society of the same Dr. Ambedkar was mainly concerned about the uplift and political strength of the untouchables. He believed that education was necessary for them to shake off their mental lethargy and satisfaction with their plight. He demanded facilities for education; he demanded that a certain percentage of seats be reserved, that hostels and schools be started and informal education be given to the untouchables. In the conference of Kasara Dr. Ambedkar told the downtrodden, the question of bread and water for us is more important than the worship of God. We want equality in Hinduism and want to root out the four classes. Whatever you have lost, the others have looted it. Difficulties and troubles are not predetermined but they are due injustice and exploitation of others. So first of all, be educated keep far away from fate and be strong after being educated and at the same time have faith in your strength.

Dr. Ambedkar wanted a society through education where there is no exploitation, where humanity may find equality, justice, love, progress, and merit, where work is more respected than caste, where class, caste, creed, colour and religion might not be dividing the humanity, where there is no touchable, no untouchable, no Brahmin, no non-Brahmin, no rich or poor and where there is love among person, justice in the society, spread of knowledge and progress everywhere . Dr. Ambedkar wanted a society with justice, equality and prosperity.

Objectives of the paper:

1. To study educational thoughts of Dr. B.R. Ambedkar
2. To study Dr. B.R.Ambedar's contribution in education in India.

DR.B.R.AMBEDKAR AND THE MEANING OF EDUCATION:

Dr. Ambedkar's three principles, 'Be educated, Be organized and Be agitate' occupied not only the first place in process of education by chance but it generates reason and by education only men can be self-enlightened. Education initiates and instigates to the organized and an organization is formed with interest and disinterest of the people. This can succeed in struggle to participate in the social progress.

According to Dr. Ambedkar, Education is that which make men fearless, teach unity, make understand their birth rights and teach men to struggle and fight for the freedom". Education is a revolution. If education can't serve these purposes, then such education is a dead one and better it should be burnt or set to fire.

According to Ambedkar that is not education which does not make men capable, doesn't teach equality and morality, but the true education is that which safeguards the interest of the humanity and provides bread, knowledge and feeling of equality in the society. True education really creates life in the society.

CURRICULUM:

Dr. Ambedkar wanted that the curriculum should provide not only the teaching and learning facilities but it should also give the education of character, behavior, organization, experience, self-realization and self-expression. The nature of curriculum should be prepared in such a way as to create a feeling of self-dependence among the students. In the education of students more importance should be attached to the education of bread than the

education of God. According to Dr. Ambedkar's view, the then examination method was also not proper. He said that evaluation should be based on the fact as what the student is learning in the class. He was in favour of giving greater importance to oral examination than written examination. According to him, the education policy must not follow caste, religion as it is today, but it must be based on humanity and nationality. Until religion, caste, section wise considerations are not removed, education may not be full of national integration and it will be a great barrier for the progress of our country. He observed "An educated man without character and humility is more dangerous than a beast. If his education is detrimental to the welfare of the poor, the educated man is a curse to society... Character is more important than education Thus; he gave importance to character formation through education

Curriculum is the means of the educational process, which will help us to achieve the goals we have set before us. The educational process is set into motion towards its aim through the curriculum or course. The curriculum is, in a literal sense, a pathway towards a goal. A curriculum is all the experiences a child has, regardless of when or how they take place. Curriculum is a means to realize the educational aims.

Dr. Ambedkar's Views on Examination.

He severely criticized the examination system, which was closely linked with the standard of education. It is one of the means to reach an end. But educationists in those days believed that the raising of the standard of examinations is equivalent to the raising of the standard of education. Dr. Ambedkar opposed the idea of severe examination system, as he believed that the "University cannot succeed in promoting research or in promoting education, if it makes the examination system the be all and end all of its existence".

Primary Education:

Dr. Ambedkar was in favor of ofequal opportunity in educating for the all people of society. He always favour of providing education to all the people without any distinction of caste, creed or religion. He was a chairman of drafting committee of Indian Constitution. He made a number of provisions for the free and compulsory primary education for the all children age up to 14 years. He wanted that the responsibility of the primary education should be in the education should develop a child in such a way that child may become a civilized member of society. For the free and compulsory education , he has made provision in Article 45 of Directive principles of the state policy.

Higher Education

The aim and functions of University Education should be to see that the teaching carried on there is suited to adults; that it is scientific, detached and impartial in character; that it aims not so much at filling the mind of the student with facts or theories as at calling forth his own individuality, and stimulating him to mental effort; that it accustoms him to the critical study of the leading authorities, with perhaps, occasional reference to first hand sources of information, and that it implants in his mind a standard of toughness, and gives him a sense of the difficulty as well as the value of reaching at truth."

Women Education:

Regards the women's education and personality development Dr. Ambedkar's ideas are remarkable and similar to those voiced by the women liberation movement all over the world. He was in favour of giving compulsory education to women. But general educating may be given to them up to matriculation standard and after their needs and abilities should be considered while imparting education to them.

He was aware of the special needs of women in education which were not equally considered by other educational philosophers of his time. As a chairman of the Drafting Committee of Indian constitution he made the certain modern era regarding the goals, education of Dalit people and empowerment of women. He was visionary artist whose perspective proved to be successful.

Secular Education:

Dr. Ambedkar was very much cautious of democratic values. He made Indian education is more secular Ambedkar was a true believer in secularism. He vehemently opposed the unholy nexus of religion and politicsAmbedkar as one of the greatest advocates of non-violence, despite facing oppression and humiliation from the upper castes. He conceived education as a tool for the setup of secular society, where all peopleof society have equal right for education. In the current scenario of Indian educational system provides equal opportunity to all people.

Moral Educatin: -

Dr. Babasaheb's entire life was devoted to this cause. Since he had experienced the humiliations meted out to him, he was truly aware of the conditions of the Untouchables. He strived hard in his lifetime to empower these untouchables and improve their social and economic condition Thus he fought for their rights which would bring them on par with the mainstream of society. According to him, real education should create ability,equality,and morality.

Conclusion:-

Education play very important role in the processes of development Dr. Ambedkar considered education as most powerful agent of bringing about desired changes in Society . It is the foundation for well being. He had well known about Indian social structure. For getting education of weaker section of Indian society as well as each and every section of society, he made lots of provision in Indian constitution.

References :

1. Agarwal, J. C. (1999), Education in Emerging India, Delhi :Doaba House, pp. 48-56.
2. Bhatia & Bhatia (2000), The Philosophical and SocioloRical Foundations of Education, Delhi ;Douba House, p. 3.
3.. Bhatia, K. K. &Narang,C. L.(1986), Principles of Education, Ludhiana : Prakash Brothers.P. 111.
4. Bhatia, K. K., Chandra, P. C, Kadyan K. S. & Sharma (1988), Modem Indian Education and Its Problems, Ludhiana : Tandon Publications, p. 75.
5. Govt, of Maharashtra (Vol. II, 1982), Writings and Speeches of Dr. BabasahebAmbedkar. Pp. 337-71
6. Keer, Dhananjay (1954), Dr. Ambedkar : Life and Mission, Bombay : Popular Prakashan. p. 252.
7. Kochar, S. K. (2000), Secondary School Administration, New Delhi : Sterling Pubhshers. Pp. 151-152.
8 . Mujumdar, A.M., (2010) , Dr. Ambedkar's thought on Education, A.P.H.Publishing Corporation, New Delhi, First Edition.
09. Rajkumar (2011), Ambedkar and Women – Commonweath, New Dlhi. First Edition .
10. Rai, B. C. (1984), History of Indian Education ,Lucknow, Prakashan Kendra, p. 386.

*Run by DARJ Training & Research Institute, Amravati Rg. No. MAH/189/12
**Recommended by Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati, Dir. No. 37/2012
***Financial Assistant of Indian Council of Social Science Research, Mumbai (ICSSR)/DARJ-83/676/12

Peer Reviewed and Referred Journal / ISSN 0975-590X

DECISION AND ACTION RESEARCH JOURNAL

Inter Disciplinary Journal

DARJ

CHIEF EDITOR
Dr. Subhash Gawai

GUEST EDITOR
Dr. Rajiv Borkar

SPECIAL ISSUE EDITORIAL BOARD

Dr. Pravin Deshmukh — **Anil Dadmal**
Dr. Sopan Watare — **Mohan Bullal**
Dr. Kunal Ingle — **Dr. Santosh Suradkar**
Prof. Sunil Kolhe — **Prof. Siddharth Waghmare**
Dr. Umesh Chapke — **Dr. Shrikrishna Kakde**
Raju Sarkate — **Ku. Priti Ingle**
Devanand Mohod — **Sandhya Mhaske**

DARJ ISSN 0975-590X

अनुक्रमणिका

अ.क्र	शिर्षक	संशोधक	पृष्ठ क्र.
1.	जय गुरुदेव	वसंत आबाजी डहाके	
2.	राष्ट्रसंताचे शिक्षणविषयक विचार	डॉ. गजानन नारे	5
3.	राष्ट्रसंत तुकडोज महाराज यांचे शेतीविषयक व ग्रामसुधारणा विषयक विचार	प्रा.डॉ.सुलभा केशवराव पिजंरकर	8
4.	Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Music	Dr. Snehshish Das	11
5.	राष्ट्रसंताचा सांगीतिक दृष्टीकोण	डॉ.सौ.माणिक मेहरे	13
6.	श्री. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्यातील वैज्ञानिक दृष्टिकोण	भास्कर भिकाजी धारणे	15
7.	श्री. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज : भजन व संगीत प्रभाव	प्राचार्य संतोष तोलबा तंत्रे	17
8.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या विचारांचे स्त्री जीवन विषयीचे महत्व	डॉ.सौ.अंजली राजवाडे	20
9.	राष्ट्रसंताचां सांगितीक दृष्टीकोण	डॉ.सौ.वर्षा ध. कुळकर्णी	22
10.	Musical Religiousness and Shree Gurudeo Seva Mandal	Dr. Kumudi Barde (Kshirsagar)	24
11.	एक बहुआयामी व्यक्तित्व : राष्ट्रसंत श्री. तुकडोजी महाराज	श्री. अंबादास बोरकर	26
12.	श्री. लोकमान्य टिळक आणि राष्ट्रसंत श्री. तुकडोजी महाराज	डॉ. नंदकिशोर काळे	28
13.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे काव्यातील सामाजिक विचार	डॉ. वैशाली एस. देशमुख	30
14.	राष्ट्रसंताचे स्त्रि विषयक विचार	डॉ. ममता इंगोल–महल्ले	32
15.	वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचा महिला विषयक दृष्टिकोण	डॉ. चारुशीला राजेश्वर रुमाले	38
16.	तुकडोजी की राष्ट्रभक्ति : वर्तमान संदर्भ में	डॉ. संगीता जगताप	41
17.	राष्ट्रसंताचे वैचारिक मूल्य : एक आकलन	श्री. अनिलकुमार दडमल	43
18.	वंदनीय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांची सांगितीक कल्पकता	डॉ. उमेश चापके	45
19.	राष्ट्रसंतांचा सांगितीक दृष्टिकोण	डॉ. स्नेहल सुनील डहाळे	48
20.	जागतिकीकरण, खाजगीकरण, व्यापारीकरणाच्या काळात राष्ट्रसंताच्या विचारांची आवश्यकता	डॉ. श्रीकृष्ण काकडे	50
21.	सन्त तुकडोजी का साहित्य : वैश्विक धरातल पर	डॉ. प्रवीण देशमुख	52
22.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज आणि त्यांचा सांगितीक दृष्टीकोण	डॉ. राजीव बोरकर	56
23.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या भजनातील ग्येयता	डॉ. सोपान सिताबराव वतारे	59
24.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज शिक्षणविषयक विचार	डॉ. बळीराम परशराम अवचार	61
25.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या ग्रामगीतेतील शिक्षणविचार	डॉ. भास्कर पाटील	63
26.	राष्ट्रसंताचे स्त्री विषयक विचार	डॉ. प्रभाकर मोहे	67
27.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांची दलित सेवा	डॉ. बी.एस. मानवटकर	70
28.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांची सामाजिक, सांगितीक चिकित्सक मिमांसा	डॉ. मुक्ता महल्ले	72
29.	राष्ट्रभक्तीची ज्योत प्रज्वलित करणारे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज	श्रीकृष्ण रामदासपंत पखाले	74
30.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे संगीताच्या माध्यमातुन समाज प्रबोधन	श्री. सुनिल बी. कोल्हे	76
31.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे शिक्षणविषयक विचार	श्री. संतोष गोपाळकृष्ण कुलकर्णी	80
32.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या खंजरी भजनाची सांगितीक परंपरा एक दृष्टीक्षेप	श्री. गजानन मा. लोहटे, डॉ. राम बोरगावकर	82
33.	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज यांचे वैश्विक प्रार्थना	बुध्दरत्न लिहितकर	84
34.	विश्वकल्याणचा उद्गार : सामूदायिक प्रार्थना	डॉ. विनोद नामदेव इंगळे	86
35.	राष्ट्रसंत तुकडोजी का युवा पिढ़ी को संदेश	आनंद र. बक्षी	88
36.	तुकडोजी महारांजाची ग्रामसाधना	श्रीमती माधुरी म. पाटील	90
37.	संगीताच्या माध्यमातुन समाज प्रबोधन	श्री. राजु एल. सरकटे	92
38.	वंदनीय राष्ट्रनिर्मितीत राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या भजनावलीतील लोक सांगितीक तत्व	श्री. नाना विठ्ठल भडके	95
39.	राष्ट्रसंताचा शैक्षणिक विचार	डॉ. शिवप्रसाद पंजाबराव वायाळ	98
40.	राष्ट्रसंतांचे ग्रामसुधारणाविषयक विचार	श्री. शिवाजी आनंदराव सुर्यवंशी	100

राष्ट्रसंताचे स्त्री विषयक विचार

प्रा.डॉ. प्रभाकर मोहे, ग्रंथपाल
श्री गणेश कला महाविद्यालय,
कुंभारी ता.जि.अकोला. मो.नं. 9970233841
psmohe@rediffmail.com

प्रस्तावना :–

जगातील अर्धी मानवी शक्ती स्त्री आहे. स्त्री शिवाय जीवनास पूर्णत्व नाही. देशाच्या विकासात त्या भरीव हातभार लावतात ती प्रामुख्याने माता, पत्नी व कन्या या भूमिकांमध्ये समाज जीवनात वावरते. भारतीय परंपरेनुसार मातेचे स्थान सर्वच महान पुरुषांनी स्त्रियांच्या उध्दारविषयीची उत्कंट तळमळ आपल्या आचार विचारातून व्यक्त केलेली आहे. तद्ववतच महर्षी अण्णासाहेब कर्वे, स्वामी दयानंद सरस्वती, महात्मा ज्योतिबा फुले, सावित्रीबाई फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर इत्यादी विचारवंतांनी देखील आपल्या काळात स्त्री उध्दारविषयींच्या अत्यंत उत्कंठतेने प्रयत्न केलेला दिसतो. परंतु इतर संताच्या वं. विचारवंताच्या तुलनेत व राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन अत्यंत शास्त्रशुध्द, प्रागतिक व पुरोगामी स्वरुपाच्या दिसतो. स्त्रीचे समाजात स्थान कसे आहे. आणि ते कसे असावे याचे सुंदर वर्णन वं. राष्ट्रसंतानी आपल्या ग्राम गीतेतील अध्याय 20 महिलोन्नती व 21 वैवाहिक जीवन यामध्ये केले आहे.

स्त्री समाजाचा अंलकार आहे. तिच मुलांवर उत्तम संस्कार करुन त्यांचा जिवन विकास घडवून आणत असते. इतकी थोरवी स्त्रियांना प्राप्त झाली आहे. त्यामुळे वं. राष्ट्रसंत राष्ट्रवंदना या गीतात म्हणतात.

'निर्भय हो देश की माता, मंगल किर्ती कराने !
सत्यशील अरु निर्मल मनसे, वीरों को उपजाने !!'

त्यांच्या मते अनिष्ठ रुढिनी परंपरांनी स्त्री समाजानी मने ग्रासली आहेत. त्यातून स्त्रियांनी बाहेर पडणे आवश्यक आहे. त्याकरीता स्त्रीन निर्भय असले पाहिजे. तरच ती सक्षम पिढी घडू शकेल यावर त्यांचा विश्वास होता.

मातृगौरव :–

वं. राष्ट्रसंतांनी ग्रामगीतेच्या विसाव्या अध्यायाची सुरुवातच मायबाई मंजुळादेवीच्या प्रतिमेला अभिवादनाने केली आहे.

'याच गुणे मातृदेवो भव ! वेदाने आरंभीच केला गौरव !
नररत्नांची खान अपूर्व ! मातृजीती म्हणोनिया !! ग्रा.गी'

वं. राष्ट्रसंत आईला गुरुहुनही श्रेष्ठ म्हणतात म्हणून महिलांना सर्वोच्च दर्जा देतांना ते म्हणतात

'जीच्या हाती पाळण्याची दोरी तिच जगाते उध्दरी'

ऐसी वर्णिली मातेची थोरवी !
शेकडो गुरुहुनिही विद्यागुरुहुनि थोर !
आदर्श मातेचे उपकार !
गर्भापासूनि तिचे संस्कार ! बालकांनरी !! ग्रा.गी

एखादी कोवळी कळी उमलण्यासाठी आणि संपूर्ण फुल होऊन फुलण्यासाठी वेगवेगळया साधणांची, घटकांची अनुकुलता आवश्यक असते. अगदी त्याच प्रमाणे स्त्रियांच्या सर्वांगीण विकासासाठी शिक्षणाची गरज असते. समाज परिर्वतनाचे एक प्रभावी शस्त्र म्हणजे शिक्षण होय.

आई गर्भावस्थेपासून बालकास सुसंस्कार देउन विकास घडवून आणू शकत असते याची जान, वं.राष्ट्रसंतानी वरील ओवीत करुन दिली आहे.

'जशी माता तसा पुत्र घडतो', म्हणूनचे ते म्हणतात.

मातेचे स्वभावे पुत्रांची घडण !
त्यास उज्वल ठेवी तिचे वर्तन !
स्त्रीच्या तेजावरील पुरुषाचे मोठेपण ! ऐसे आहे.

स्त्री शिवाय जीवनास पूर्णत्व नाही. स्त्री ही क्षणाची पत्नी आणि अनेक काळाची माता असते. स्त्री पुरुषांची अर्धगिणी आहे. पुरुषांचे महत्वही स्त्री मुळेच आहे, असे ते वरील ओवीत सांगून जातात.

प्रपंचातून परमार्थ साधत, स्त्रीने पुरुष कर्तृत्वाच्या सर्व जागांवर आपले कर्तृत्व अधिकार सिध्द करुन, पतीच्या जीवनाशी त्या समरस झाल्या आहेत. म्हणूनच महाराज एका भजनात म्हणतात.

'का म्हणता अबला तिला, ती शक्तीशाली नाही का ?
काय कमी देवे केले, तिज मानवाहुन सांग ना !!'

वं. राष्ट्रसंताच्या मते, पुरुषांपेक्षा स्त्री कसल्याही बाबतीत तिळमात्र कमी नाही.

उत्तम पुरुषासर्व, उत्तम नाही !
तरी त्यांचा संसार स्वर्गापरी !
पुरुषाहुनी काकणभरी ! महिला वरीच राहतसे !!
निरिक्षोनि जी जी घरे पाहिली !
तेथे सरसता अनुभवा आली !
चातुर्थ लक्षणे अधिक दिसली महिलांमाजी !!
अरे ! तुझ्याहुनी ती उत्तम वागते !
समाजी उत्तम भाषण देते !

तुलाहि शहाणपण शिकवू जाणते !
मग ती मागे कशाने ?!!

अशाप्रकारे पुरुषांपेक्षा स्त्रियांचे श्रेष्ठत्व सिध्द करताना वं. राष्ट्रसंत म्हणतात स्त्रीच्या तेजावरच पुरुषांचे मोठेपण आहे. स्त्री ही कशात मागे नाही. वेळप्रसंगी पतीला शहाणपन सुचविते. एवढेच नाही तर स्त्री–पुरुष दोघांनाही एकाच निर्मितीने केले असून, सारख्याच अधिकाराचे धनी केले आहे. संसार रुपी रथाची दोन चाके परस्परांच्या सहकार्यानेच परस्परांच्या जीवनपट सुकर करणारे ती दोन्ही चाक सारखी असली संसार रथ व्यवस्थित चालेल. म्हणून स्त्री व पुरुष या दोघांनाही समातेच्या संदेश देतांना वं. राष्ट्रसंत ग्रामगीतेत म्हणतात.

म्हणोनि रथाची दोन्ही चाके !
मजबूत करावी ! कातोनि सारखे !
तरीच संसारगाडी सुखे !
सुखावेल ग्रामजीवनाची !!

वं.राष्ट्रसंतांनी महिलांवर होत असलेल्या अन्यायाच्या बाबतीत स्त्रियांनी संघटित व्हावे. मेळावे घ्यावेत, अन्यायाच्या प्रतिकार कसा करावा व जीवनात यशस्वी कसे व्हावे याचे प्रतिपादन 'महिलोन्नती' या अध्यायात सविस्तरपणे केलेले आहे. स्त्रियांना परिपूर्ण नागरिक म्हणून सर्व लोकशाही प्रकियामध्ये सहभागी होण्याची समान संधी मिळाली पाहिजे. हे सुध्दा प्रतिपादन केले पाहिजे.

वं. राष्ट्रसंत ग्राम गीतेत भाष्य करतात...

स्त्रियेसारखी मोहिनी नाही !
स्त्रियेसारखी वैरागिणी नाही !!
स्त्रियेसारखी मुलायम नाही !
आणि कठोर रणचंडिका !!

स्त्रियांच्या सामर्थ्यांचा पुरावा देण्यासाठी वं. राष्ट्रसंत पुरातन काळातील स्त्रियांचा दाखला देतात, तरीही समाजाने स्त्रीला हिन लेखले, तिला पशु समान समजल्या गेले म्हणूनच या समाजाची या राष्ट्राची दुर्दशा झाली असा निष्कर्षही काढतात.

आपल्या झाकोनी दुबळेपणा !
करावी दुस–यांची विटंबना !!
हा तो आहे दृष्टपणा !
अमानुष जैसा !!

स्त्रियांमध्ये पुरुषांच्या एवढी पात्रता असूनही आपला दुबळेपणा झाकण्यासाठी पुरुष वर्गाने भेदाचे राजकारण करने म्हणजे पुरुषी दुटटीपणाच होय.

वं. राष्ट्रसंतानी आयुष्यभर मानवतेच्या ध्यास घेतला, स्वातंत्र, समता, बंधुत्व या मुल्यांच्या पुरस्कार करत मानवतावादी भूमिका त्यांनी घेतली, खर म्हणजे स्त्रीही स्वतंत्र झाली होती. परंतू मुलगा–मुलगी भेद हा तीव्र झाला होता.

म्हणूनच वं. राष्ट्रसंत म्हणतात...

मुलीने सदा लपोनी रहावे !
मुलाने गावी रागरंग पहावे !!
ऐसे ते दुश्ट रिवाज ठेवावे !
न वाटता आम्हा !

वं. राष्ट्रसंत ग्रामगीतेतील 'महिलोन्नती' या 20 व्या अध्यायात सांगतात. भारतीय स्त्रीने आपल्या जीवनात विविध प्रकारच्या भूमिका सांभाळलेल्या आहेत. सीता, सावित्री, द्रौपदी, मंदोदरी, हयासारख्या साध्वी स्त्रियांनी प्रपंचातही परमार्थ साधला व आपल्या ऋषीतुल्य जीवनाशी समरस झाल्या. झाशीची राणी लक्ष्मीबाई, राणी दुर्गावती, व अहिल्याबाई होळकर या सारख्या विरांगणींनी रणकौशल्य दाखवून आपल्या वीर प्रवृत्तीचा प्रत्यय आणून दिला. स्त्री जशी विरांगणा तशीच ती मोहिनी ही आहे. विश्वमित्रासारख्याच प्रखर तपस्वीची तपस्या आपल्या मोहाने क्षणात मातीला मिळविण्याच्या मेनके प्रमाणे मोहिनी असलेली स्त्री प्रसंगी रणचंडिकाही बनू शकते. यांचा प्रत्यय वं. राष्ट्रसंत देतात.

भारतीय स्त्रीला हिन, दीन व तीची उपेक्षा न करत, तिचे जीवन बंदिस्त न ठेवता भारतीय स्त्री–पुरुष समानतेच्या संदेश दिला आहे व म्हटले आहे.

समाजी जो पुरुषासी आदर !
तैसाचि महिलांशी असावा व्यवहार !
किंबहुना अधिक त्यांचा विचार झाला पाहिजे समाजि !!
स्त्रीलाच भक्ती, स्त्रीलाच ज्ञान !
तिलाच संयम, शहाणपन !
तिच्यानेच हालती वाटते संपूर्ण ! संसारचक्रे !

महिलोन्नती अध्यायमध्ये वर्णन करतांना वं. महाराज म्हणतात की, स्त्री ही भक्तीचे ज्ञानाचे, संयमाचे शहाणपणाचे एकमेव स्थान आहे. त्यामुळे जीवनाचे संपूर्ण चक्र एकमेव स्थान आहे. त्यामुळे जिवनाचे संपूर्णचक्र जणू काही तिच्यामुळेच सुरु आहे. स्त्री ही सर्व सुखाचे साधन आहे. तिच्या वंशाचा विस्तार करण्यास कारणीभूत आहे. धर्माचे पालन सुध्दा स्त्रीमुळेच होते. अर्थाच स्त्री वाचून सृष्टी अपूर्ण आहे.

मुलंहित्यपत्यांना स्मृत नार्योपरंनृणाम !
समाराये तासां: दु:खोपशमनं कर्तव्य सर्वदानरे !

समारोप :–

अर्थात संसार सुखाची निम्म वाटेकरी स्त्रीच आहे. म्हणून तिच्या सुखासाठी व आरोग्यसाठी कर्त्या पुरुषाने आवश्यक जपले पाहिजे. स्त्रियांचे सर्वेतोपरी संरक्षण करणे हे पुरुषांचे आद्य कर्तव्यच आहे. राष्ट्रसंतांचे विचार जरी सौम्य वाटत असले तरी त्यांनी जनतेच्या काळजात शिरुन क्रांतीकारी मूल्य रुजविण्याचा प्रयत्न केला व मात्र अजूनही पुरुषांच्या स्त्रियांकडे पहाण्याच्या दृष्टीकोन बदलला नाही. स्त्री जोपर्यंत सक्षम होत नाही तो पर्यंत राष्ट्राची सर्वांगिण उन्नती होवू

शकणार नाही त्यासाठी गरज आहे. ती या महापुरुषांचे विचार अंगीकृत करण्याची ! ते राबविण्याची तो पर्यंत आदर्श नवसमाज निर्माण होणार नाही. समाज निर्मीतीत स्त्रियांची उन्नती आवश्यक असून स्त्री–पुरुषांच्या कर्तृत्वात भेद करु नये असे सांगून स्त्रीला पुरुषांच्या बरोबरीचे स्थान दिले. वं. तुकडोजी महाराजांचे स्त्रीविषयक उदात्त विचार अलौकीक अशा सूक्ष्म निरीक्षणातून व अनुभवातून रुजले. त्यांची विचारसरणी स्वतत्रं आहे. व ती त्यांनी आपल्या वाणीतून लेखणीतून जनमानसापर्यंत पोहोचविली त्यांचे व्यक्तीत्व फुलले आणि क्रियाशील आहे.

संदर्भ :–

1) इंगोले ममता :– "राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा महिलोन्नती विषयक विचार" 'श्रीगुरुदेव' अंक 10 (2016, जानेवारी) पृ. 14 व 21

2) कोहाडे, नूतन वंदन :– "राष्ट्रसंतांचे महिला सशक्ती करणाबदल विचार" 'श्रीगुरुदेव' . अंक 05 (2015, ऑगस्ट) पृ. 15 व 21

3) तुकडोजी महाराज :– "स्वराज्याचे सुराज्य बनविण्यासाठी महिलांचे योगदान आवश्यक" 'श्रीगुरुदेव' अंक 12 (2016 मार्च) पृ.क्र. 17–18

4) मुळे, नीलिमा :– लक्ष्मीनगर, "महात्मा फुले आणि राष्ट्रसंत तुकडोजी स्त्रीमुक्तीचे तुलनात्मक दर्शन" राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज गौरव ग्रंथ संपादक भगत, रा.तु. कोल्हापुर :2009,पृ. 307–312

5) शेणोलीकर राधा 'राष्ट्रसंतांचा स्त्रीविषयक दृष्टिकोन' 'श्रीगुरुदेव' अंक 1 ला, (2015 एप्रिल) पृ.क्र. 22–24.